

УДК 159.923

І. С. ЛИТВИНЕНКО, О. В. ДАНИЛОВА

м. Миколаїв

РОЛЬ СИТУАТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

У статті розглядаються нагальні проблеми професійної підготовки студентів – психологів, спираючись на результати досліджень провідних учених – викладачів. Аналізуються шляхи підвищення ефективності вивчення психології і доводиться доцільність використання активних методів навчання, з-поміж яких важливе місце посідають ситуативні. Наводиться алгоритм аналізу життєвих ситуацій у навчальному процесі, позанавчальному, визначення таких понять, як «ситуація», «соціальна ситуація», «життєва ситуація особистості» провідних вітчизняних, зарубіжних учених в рамках загальної, вікової, соціальної психології. Наголошується, що застосування ситуативних методів навчання дозволяють формувати у студентів – психологів готовність до самостійної професійної діяльності, уміння розв'язувати життєві ситуації різної складності, розвивати толерантність, емпатію, знімають дорослий егоцентризм. Також висвітлюються деякі кроки професійної підготовки у позанавчальний час (в рамках роботи психологічного гуртка «Психея», дискусійного клубу «На перехресті думок») із залученням для аналізу, обговорення життєвих ситуацій спеціалістів: юристів, соціальних працівників тощо.

Ключові слова: психологія, навчальний процес, активні методи навчання, ситуативні методи, професійна підготовка, майбутні психологи, ситуація, життєва ситуація, життєва компетентність, якість освіти.

Державна освітня політика нашої країни спрямована на підвищення якості професійної підготовки майбутніх спеціалістів. При цьому професійна підготовка повинна бути якісною як на рівні фундаментальної освіти так і на рівні ключових компетенцій майбутнього спеціаліста. Особливо це стосується підготовки практикуючих психологів, які користуються величезним попитом з боку соціальних практик. Підтвердженням цієї тези слугують слова О. Г. Асмолова, який наголошував, що сьогодні спостерігається агресія психології, у конструктивному сенсі слова, у всі сфери діяльності. Її можна любити аби знищувати, з нею можна сперечатися або погоджуватися, але її не можна не помічати, зазначає учений в дискусії присвяченій розвитку психологічної науки у XXI столітті [1]. Сьогодні важко уявити будь-яку галузь або сферу діяльності, яка не включала б якості активного її учасника практикуючого психолога з його знаннями, технологіями. Це ще раз підкреслює, що сучасна психологічна наука стає все більш і більш практично – орієнтовною, а тому і вимоги до випускника студента – психолога висувуються досить високі. Одну з головних вимог висловив В. В. Рубцов. Аналізуючи сучасний стан психологічної науки, її подальший розвиток, потреби су-

спільства у практичному застосуванні психологічних знань, якість професійної підготовки майбутніх психологів в умовах вишу, В. В. Рубцов наголошує, що сучасний випускник факультету психології повинен робити і діяти, а не тільки вміти розповідати про психологію, тобто бути прикладним психологом [9], а ми додамо, з високими моральними якостями, високим рівнем психологічної культури, гуманістично орієнтованим, оскільки де б він не працював, він завжди має справу з людиною – найвищою цінністю (професія відноситься до групи соціономічних, де взаємодія виступає в діаді «людина – людина»). Життя людини просякнуте різноплановими життєвими ситуаціями, які впливають на його якість, картину світу, модель поведінки людини, ступінь її відкритості світу, відкритість іншим людям, здоров'я. Саме тому, одним з головних завдань практикуючого психолога є психологічна допомога кожній людині незалежно від її віку, соціального статусу тощо, у розв'язанні життєвих ситуацій, які часто є психотравмуючими, зважаючи на події, що нині відбуваються в нашій державі. Можна сказати, що практичні задачі та участь практикуючих психологів безпосередньо прив'язані до тих проблем, які виникають у ході демократичних перетворень нашого суспільства.

Держава покладає велику надію і відповідальність на практикуючих психологів щодо «оздоровлення» психологічного клімату в суспільстві, кожній сім'ї, оскільки від цього залежить просування або гальмування реформ, імідж нашої держави на світовій арені. Відомо, що в центрі будь-яких процесів стоїть людина, тому саме психологи, які є правою рукою держави, повинні дати відповіді на низку нагальних питань, з-поміж яких є такі: який психологічний стан людей сьогодні, яким вони бачать своє майбутнє, майбутнє держави, як впливає кризовий стан суспільства на якість життя кожної людини тощо.

Сьогодні практикуючий психолог покликаний надати психологічну допомогу кожному у розв'язанні конкретних життєвих ситуацій, сприяти гармонійному розвитку особистості незважаючи на «темний бік життя» [3], але ці вміння не формуються самі по собі, це потребує якісної професійної освіти. Все це привертає увагу до професійної підготовки майбутніх психологів в умовах вишу, а саме до підвищення ефективності вивчення блоку психологічних дисциплін, використання активних методів навчання, серед яких чільне місце посідають ситуативні методи, в основу яких покладено розвиток особистості професіонала: творче, критичне мислення, вміння аналізувати, приймати рішення і які, це важливо підкреслити, дають можливість максимально наблизити навчання до реального життя, органічно поєднати теоретичні знання з практичними вміннями студентів-психологів.

Спираючись на власну багаторічну практику підготовки майбутніх психологів маємо констатувати: існують протиріччя між об'ємом актуальної, наукової, спеціальної, професійної інформації і засобами її переробки, передачі, сприйняття, тобто традиційними педагогічними методами. Саме тому виникає нагальна потреба в нових освітніх технологіях. Під «новими освітніми технологіями» розуміють використання ігрових процедур, застосовуються моделювання та імітація, проводяться тренінги щодо творчого пошуку оптимальних рішень, викладач поступово перетворюється в менеджера, ігротехніка, координатора тощо. Відповідно учбові занят-

тя, які включають в себе перелічені особливості дають можливість підвищити рівень засвоєння психологічних знань студентами. До них відносять: розігрування ролей, ділові ігри, бліц – ігри, конкретні ситуації [5]. Аналізуючи існуючі освітні технології С. О. Мухіна та Г. О. Соловйова наводять таке визначення терміну «освітня технологія» – це «система спеціально сконструйованих методичних, дидактичних, психологічних, інформаційних, інтелектуальних і професійних (практичних) дій, прийомів, засобів учасників освітнього процесу (педагог – студент), які гарантують досягнення поставлених цілей щодо підготовки професіонала, який свідомо приймає рішення, який вільно володіє знаннями, вміннями, навичками у своїй професії» [5, 96]. Зрозуміло, для того щоб швидко, свідомо приймати рішення, вільно володіти знаннями, вміннями, навичками з множини можливих варіантів, дій, вибрати правильне, професіонал повинен мати «особистісний запас емоційних переживань, пов'язаних з вибором того чи іншого рішення» [13, 262], а для цього він повинен накопичити цей досвід. Ми повністю погоджуємося з думкою українського психолога В. А. Семиченко, що традиційні форми викладання психології не сприяють становленню психологічних знань як дієвого регулятора поведінки людини, не вводять психологічні критерії в систему життєвих та професійних цінностей [10].

В. А. Семиченко справедливо зазначає, що між студентами та навчальним курсом психології «реальні відношення більш складні, ніж це можна було б очікувати» [10, 8]. Ми повністю поділяємо думку В. А. Семиченко стосовно того, що практика викладання психології, що склалася, орієнтована скоріше на логіку науки, а не на логіку практичних потреб конкретної людини. Пряме декларування її значимості для життя в цілому і професійної діяльності у тому числі не може зацікавити студентів, зробити особистісно значущою задачу щодо підвищення власної психологічної грамотності, психологічної компетентності. Під силу покращити процес навчання належить ситуативним методам (активний метод навчання). Накопичити досвід емоційних переживань, відчутти усі наслідки дій, що викону-

ються, майбутній психолог може під час навчання аналізу конкретних життєвих ситуацій різної складності, які наближені до життя. Все це, в свою чергу, робить знання гнучкими, дієвими, допомагає творчо використовувати їх у різних життєвих обставинах з урахуванням конкретних особливостей поведінки, емоційного стану людей, які беруть участь у тих чи інших подіях, підкреслює І. М. Стариков. Варто зазначити, що практично конкретні ситуації почали використовувати в Школі бізнесу Гарвардського університету та в Школі права цього ж навчального закладу у 40–50 рр. ХХ століття. Практика довела, що успішне засвоєння психологічних знань відбувається, коли навчальний процес включає наступні компоненти: інформування (вивчення теоретичних понять та їх практичного сенсу), актуалізацію (поєднання понять, що вивчаються з конкретними формами їх проявів), включення (залучення того, хто навчається у безпосередню участь аналізу конкретної форми прояву даного поняття), проживання (входження в аналіз поняття або явище на логічному, емоційно – поведінковому рівнях), фіксацію (виокремлення тих явищ психічного життя, які необхідно засвоїти), усвідомлення (співвідношення відповідного переживання з новим теоретичним поняттям), аналіз (співставлення, виявлення відмінностей нової моделі поведінки, що склалася під впливом нових знань, від старої), оцінку (порівняння ефективності нової моделі поведінки із старою), ставлення (внесення змін у особистісну практику дій та поведінку) [10]. Саме розбір, аналіз життєвих ситуацій і є тією педагогічною технологією, яка найбільш підходить до навчального процесу у вивченні психології, яка найбільш повно відображає вищезазначені особливості психології, як навчальної дисципліни, наголошує І. М. Стариков. Ми повністю поділяємо думку психолога, про те, що ситуативний метод навчання є ефективним для засвоєння психологічних знань та навичок, перш за все тому, що є природним – максимально наближеним до реальних умов життя, дозволяє органічно поєднати складні абстрактні наукові поняття з конкретними формами їх прояву в поведінці людини. Саме це дозволяє, зазна-

чає І. М. Стариков, з'єднати містком теоретичний і практичний бік психологічної науки, успішно опановуючи, той самий складний її елемент, який відноситься до мистецтва. Доцільно звернути увагу, на те, що учений детально аналізуючи ефективність використання ситуативних методів у вивченні психології виокремлює її особливості: тісний зв'язок психології з мистецтвом, на відміну від точних наук, у психології переважають не закони, а закономірності (перші діють обов'язково, а другі мають певне відхилення в той чи інший бік, що і передбачає творче вирішення певних життєвих ситуацій). Майстер психології К.Юнг називав психологію «мистецтвом життя». Варто наголосити, що у психологічній науці величезна увага приділяється такому феномену, як «ситуація».

Мета статті – обґрунтувати доцільність та ефективність використання ситуативних методів навчання у вивченні психологічних дисциплін. Висвітлити погляди учених на такий феномен, як «ситуація», власний досвід роботи із студентами-психологами.

Враховуючи вищезазначене, перш за все з'ясуємо семантичне наповнення терміну «ситуація». Звернемося до словникових джерел. У словнику іншомовних слів «ситуація» (фр. situation) тлумачиться як становище, обстановка, сукупність обставин [12, 530]. У психологічній енциклопедії ситуація (лат. situatio – становище) – сукупність зовнішніх відносно суб'єкта умов, внаслідок яких створюються обставини, що змушують його проявляти відповідну активність [7, 325]. До елементів ситуації відносять обставини, що виникли на даний момент і впливають на наступну поведінку та діяльність суб'єкта. Учені стверджують, що особистість неможливо зрозуміти поза ситуацією. Вочевидь, що особистість не є закритою системою, існує нерозривний зв'язок між людиною і умовами її життя. На тісний зв'язок людини і ситуації вказував К. Левін. Зазначимо, що початок дослідження феноменів «середовище» і «ситуація» відносять до 1917 р., коли К. Левін розробляв теорію поля. У 30-х роках минулого століття, в американських соціологічних журналах відбувалася досить жвава дискусія щодо детермінації соціальної поведінки і ролі

особистості і ситуації в ній. У цих гострих дискусіях брали участь відомий персонолог Г. Олпорт, С. Квін, В. Томас та ін. К. Левін зазначав: «Для того, щоб зрозуміти та передбачити психологічну поведінку, слід для кожного виду психологічної події (дії, емоції, переживання тощо) визначити ту короткочасно діючу цілу ситуацію, що являє короткочасну структуру та стан особистості і психологічного оточення (середовища)». Так наприклад, російський учений Є. Г. Сіляєва підкреслює, що поняття середовища і ситуації не тотожні. Середовище – складне утворення – географічне, соціальне, макро- мікросередовище тощо. Середовище – поза-суб'єктне, а ситуація завжди суб'єктна («чиясь ситуація»). Середовище характеризується стійкістю, тривалістю, стабільністю, а ситуація завжди короткочасна [11, 47]. У сучасних дослідженнях немає єдності у розумінні сутності ситуації. Існує множина визначень, але ми наведемо визначення поняття «ситуація» відомого українського психолога, ученого Н. В. Чепелевої, яке дотепер застосовується в професійному колі практикуючих психологів: «Ситуація – це система зовнішніх відносно суб'єкта умов, які спонукають та опосередковують його активність» [14, 113]. Далі Н. В. Чепелева розлого деталізує, що ж саме мається на увазі під зовнішніми умовами. Це насамперед усі реальні предмети, люди, дії, які просторово відокремлені від суб'єкта. Крім того, це можуть бути події, що передували поведінці людини, тобто відокремлені від неї у часі. Аналізуючи зміст поняття «ситуація», учений наголошує, що будь-яка ситуація висуває перед людиною певні вимоги, що зумовлюють характер її поведінки в реальних обставинах. Ці вимоги можуть бути зовнішніми, закріпленими у вигляді норм, правил, приписів, особливо коли мова йде про типові життєві ситуації, поведінка в яких, підкреслює Н. В. Чепелева, набуває навіть характеру ритуалів. Правила поведінки в типових життєвих ситуаціях можуть бути закріплені і у певній ролі, котра регламентує поведінку людини. Найтипівіші життєві ситуації охоплюють основні сфери діяльності людини: навчання, працю, соціальну взаємодію і називаються соціальними, головна специфіка яких, пише учений, полягає в

тому, що вони трапляються в житті кожної людини. Підкреслимо, розширення кола психологічних досліджень вказало на необхідність розгляду особистості не тільки в контексті соціальних процесів, які відбуваються в суспільстві, але і в контексті соціальних ситуацій, в який функціонує особистість. Поведінка людини великою мірою залежить від ситуації, її характеру, вимог. Велике значення процесу адаптації до ситуації надавав представник гуманістичної психології Е. Фромм. У своїй книзі «Втеча від свободи» він висвітлив два види адаптації – статичну та динамічну. Статичну Е. Фромм розумів як таку адаптацію, що сама по собі не веде до змін особистості, і наводить приклад, коли людина, яка звичай під час їжі користувалася ложкою, виделкою, бере у руки палички (китайський спосіб) і починає їсти. Така адаптація не впливає на людину, і її характер залишається незмінним, оскільки ні нових рис характеру, ні нових прагнень вона не набуває. Прикладом динамічної адаптації учений вважав таку ситуацію: дитина підкорюється суворому батькові, вона надто його боїться, щоб діяти по-іншому, і стає «слухняною». У той час, коли вона пристосовується до неминучої ситуації, у неї щось відбувається. Може розвиватися інтенсивна ворожість відносно батька, яку вона придушуватиме, бо не тільки виявити, а й навіть усвідомити її було б надто небезпечно. Ця придушена ворожість (хоча вона ніяк не виявляється) стає динамічним фактором її характеру. Вона може посилити страх дитини перед батьком і тим самим призвести до ще більшого підкорення; може викликати безпредметний бунт – не проти когось конкретно, а проти життя взагалі, підкреслює Е. Фромм. У цих двох випадках відбувається пристосування людини до зовнішніх обставин, але саме другий вид адаптації – динамічний – якісно змінює людину, на відміну від першого – статичного. Глибокий теоретичний аналіз поняття «життєва ситуація особистості» здійснили у тісній співпраці В. Г. Панок і Н. В. Чепелева. У їх наукових працях уперше в українській практичній психології життєва ситуація стала предметом всебічного розгляду. Так, наприклад В. Г. Панок пише, що життєва ситуація особистості визначається

сукупністю обставин життєдіяльності, природних і соціальних чинників, які певним чином, прямо або опосередковано, впливають на поведінку людини, її стан і внутрішній світ, обумовлюють зміст та напрями подальшого її розвитку, сприяють виникненню та розв'язанню проблем [6, 153]. Особливе місце в психологічній науці посідає поняття «соціальна ситуація розвитку», яке вперше увів Л. С. Виготський. Соціальні ситуації розвитку мають величезне значення для психічного розвитку дитини. Л. С. Виготський писав, що на початку кожного вікового періоду складається цілком своєрідне, специфічне для певного віку, виключне, єдине, неповторне відношення між дитиною та навколишньою дійсністю, передусім соціальне. Ситуації, в яких знаходиться дитина і які впливають на її особистість, мають не тільки позитивне забарвлення. Багато ситуацій дитинства мають і негативний вплив на психічний розвиток. Так А. Адлер виокремив несприятливі ситуації дитинства, серед яких є наприклад, така – ситуація дитини, якою нехтують. У перспективі, ця категорія дітей може обрати досить жорсткий тип психологічного захисту, помилковий стиль життя, мати викривлену картину світу тощо. Іншими словами, ці діти не будуть життєво компетентними, зрілими, життєстійкими особистостями, які вміють розв'язувати складні, часто психотравмуючі життєві ситуації. Порівнюючи поняття «життєва ситуація» і «соціальна ситуація розвитку», Н. В. Чепелева підкреслює: «Якщо соціальні ситуації можна класифікувати за основними сферами діяльності людини (праця, навчання, дозвілля тощо), то життєвих ситуацій, в які ми потрапляємо, безліч». Вони, продовжує автор, не мають жорстко окреслених меж і потребують гнучкого реагування залежно від конкретних життєвих обставин. І, як справедливо далі зазначає учений, одні з них надають нам сил, надихають, підіймають до небес, а інші можуть розчавити, дратувати, пригнічувати. До типових життєвих ситуацій відносять смерть близьких людей, хворобу, травму, втрату роботи, сімейні ситуації, початок і закінчення навчання. Людина реагує на ті чи інші життєві ситуації по-різному, залежно від її індивідуальних особливостей. Розмі-

рковуючи над тим, яке з двох понять – «життєва ситуація», або «соціальна ситуація» – є більш широким, В. Г. Панок пише, що наприклад раптова травма або каліцтво, хронічне захворювання, які часто виникають в житті людини, іноді кардинально змінюють соціальну ситуацію розвитку особистості. Саме тому поняття «життєва ситуація», робить висновок В. Г. Панок, є більш широким, ніж «соціальна ситуація», оскільки воно включає в себе не тільки соціальні чинники, але й біологічні, природні, психологічні й духовні, які складають єдину систему і впливають один на одного [6, 156]. На думку вченого життєва ситуація містить три групи складових: соціальне оточення людини в сукупності різного роду соціальних інституцій, груп та окремих людей, соціальних умов життєдіяльності, законів, правил, міфів, традицій – усього соціального контексту життєдіяльності; природне (об'єктивне) середовище існування, у тому числі й організм людини; сама особистість як носій активності, як суб'єкт, що перетворює себе й оточуючий світ. Отже, життєва ситуація утворюється внаслідок складної взаємодії біологічних, психологічних та соціальних чинників і є актуальною для особистості у даний період життя та переживається нею, зазначає В. Г. Панок. Підкреслимо, традиційно переживання трактується як синонім емоційній реакції людини. Корифей психологічної науки Л. С. Виготський вважав, що переживання – «одиниця» аналізу особистості. Послідовниця ідеї видатного психолога Л. І. Божович писала, що переживання являє собою ніби вузол, в якому зав'язані різнобічні впливи внутрішніх і зовнішніх обставин. Зазначимо, що в українській психології проблемами переживань займалися Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, Ф. Б. Василюк та ін. Переживання учені розглядали як активний внутрішній процес, який перетворює психологічну ситуацію, змінює картину світу за допомогою внутрішніх і зовнішніх дій. Український учений С. Д. Максименко пропонує своє бачення феномену «переживання». У своїй книзі «Психологія особистості» він пише: «Переживання слід розглядати як перенесення чого-небудь в живий стан, тобто переведення події, якогось

відчуття, предмета, що оточують людину, в стан живого сприйняття, в стан живого ставлення» [4, 206]. І далі автор більш детально розвиває свою думку: «Процес переживання являє собою, фактично, репрезентацію свідомості того, що відбувається в оточуючому світі, або в біологічному тілі, або «всередині» самої особистості. Таким чином, термін «переживання» фактично виявляється релевантним, тобто відповідає терміну «свідомість». Можна сказати, що переживання – це своєрідний місток, який зв'язує неусвідомлювані й усвідомлювані процеси». Ф. Б. Василюк розглядає переживання як процес активного діяльнісного подолання, проживання особистістю якихось несприятливих ситуацій. Своє бачення феномену «переживання» висловлював А. Браун. Він наголошував, що переживання будь-чого є процесом, який відбувається всередині людини впродовж певного відрізка часу, а «градус» переживання залежить від індивідуальних, психологічних, вікових особливостей індивіда. Ф. Лерш, розглядає процеси переживання в тісній єдності з поведінкою людини. Ситуації, в які потрапляє людина і від яких залежить її поведінка, визначається «актуальним оточенням і поєднанням умов та обставин» (В. Г. Панок). Резюмуючи, В. Г. Панок пише, що життєва ситуація усякої людини визначається одночасно об'єктивними умовами життєдіяльності, суб'єктивними соціально-психологічними та індивідуально-психологічними характеристиками особистості. Привертає увагу наукова творчість С. Д. Максименка, в якій дістало подальшого поглибленого аналізу поняття соціальної ситуації розвитку особистості. Великого значення у динаміці соціальної ситуації учений надає прогнозуванню. Він пише, що будь-яка активність індивіда виявляється тісно пов'язаною із прогнозуванням: від елементарних сенсорно-перцептивних актів відображення до складних особистісних акцій, коли треба спрогнозувати наслідок певного вчинку. Виявляється, що майбутнє, наголошує С. Д. Максименко, набагато більше детермінує розвиток особистості ніж минуле. Предметом прогнозування, стверджує психолог, може бути тільки цілісна особистість, і аж ніяк не окремі

її елементи. За С. Д. Максименком, прогнозування обумовлює актуальну поведінку особистості, її психічне життя, оскільки вона сама прогнозує своє життя, ставить цілі, життєві ситуації, умови існування з іншими людьми, особливості життя своїх дітей [4, 156]. Це вказує на те, що людина є «причиною самої себе» (Б. Спіноза), вона є творцем, автором, режисером свого життя (К. О. Абульханова-Славська) і, спираючись на свій унікальний, неповторний внутрішній світ, здібності, моделює свій життєвий шлях. Особистість є складною системою, що розвивається, тобто вона сама моделює і реалізує власну генезу, пише С. Д. Максименко. Такий погляд на особистість знайшов своє відображення у вичерпному авторському визначенні: «Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ». Як бачимо ключовими є поняття «особистість», «соціальне оточення», «прогнозування». Учені вказують на те, що життєву ситуацію можна розглядати стосовно тих проблем, психологічних, які вона породжує. Причиною виникнення психологічної проблеми можуть бути: 1) проблема, яку утворює сама життєва ситуація; 2) внутрішні психологічні проблеми особистості, які змінюють її ставлення до життєвих ситуацій. У результаті ситуація перетворюється на внутрішню і психологічну. Як правило, людина намагається осмислити певну життєву ситуацію, яка трапляється в її житті. Для її осмислення людину примушують внутрішні проблеми, які змінюють звичайний погляд на знайомі зовнішні обставини, наголошує Н. В. Чепелева. У творчому науковому доробку вченого знаходимо визначення поняття «психологічна ситуація». Причиною виникнення психологічних ситуацій є проблема, яку містить життєва ситуація, а також внутрішні психологічні проблеми особистості, що змінюють її ставлення до самої життєвої ситуації. Підсумовуючи своє бачення психологічної ситуації Н. В. Чепелева підкреслює: «Психологічна ситуація є відображенням реальної життєвої ситуації у смисловій сфері

людини» [14, 134]. Психологічні ситуації розрізняються за рівнем усвідомлюваності проблем: від неусвідомлюваних, частково усвідомлюваних до цілком усвідомлюваних. Психологічні ситуації розрізняють за позитивною чи негативною оцінкою. Учені розділяють «усталені» та «проблемні» життєві ситуації, що складають більшість. Останні потребують від людини гнучкого реагування, варіативної поведінки, оскільки не мають однозначного розв'язання. Для проблемних життєвих ситуацій характерним є поява нових умов, які, порушуючи усталені ситуації, вимагають від особистості прийняття життєво важливих рішень і виборів, як відносно можливих стратегій діяльності, так і відносно можливостей їх досягнень (В. Г. Панок, Н. В. Чепелева). Отже, проблемна ситуація – співвідношення обставин та умов, яке містить протиріччя і не має однозначного вирішення (Н. В. Чепелева). Успішність розв'язання тієї чи іншої складної життєвої ситуації, знаходження оптимального способу поведінки в суперечливих обставинах великою мірою залежить від аналізу та осмислення людиною конкретних життєвих ситуацій, звертає увагу Н. В. Чепелева. Життєвий шлях людини «начинений» різного роду подіями, ситуаціями, що і є «причиною проблем для кожної людини, які складаються у певну послідовність, утворюючи її життєву історію» (В. Г. Панок). Отже, з викладеного ми бачимо, що ситуація і людина тісно пов'язані між собою. Ситуація – це не лише зовнішні відносно людини обставини, сама ситуація великою мірою впливає на людину. Такий зворотній зв'язок визначає емоційні реакції, ставлення особистості до оточення. Психологи використовують широкий спектр понять для аналізу життєвих труднощів: стрес, фрустрація, життєва криза, скрутні обставини, конфлікт, критичні ситуації, напружені ситуації, проблемні, екстремальні, психотравмуючі ситуації та ін. Ці терміни підкреслюють специфіку явищ, що утворюють ситуацію. У психологічних дослідженнях активно розробляються класифікації ситуацій. Говорять про екстремальні, надзвичайні (часто терміни використовують як синоніми), виділяють складні, важкі життєві ситуації, кризові, критичні, травматичні, си-

туації горя беручи до уваги їх тривалість, джерело походження тощо.

Варто також звернути увагу і на наукову діяльність Я. В. Васильєва. Творчо опрацювавши наукову спадщину величезної плеяди талановитих учених, які внесли свою лепту у розуміння такого феномену, як ситуація, Я. В. Васильєв викристалізував напрям психологічної науки – футурреальна психологія, в рамках якого розглядає ситуацію, як просторово – часовий континуум, підкреслюючи, що розв'язання будь – яких ситуацій, перш за все життєвих, спрямоване на досягнення певних цілей, які ставить перед собою людина. Ситуації у просторовому вимірі складаються із зовнішніх умов діючого суб'єкта та внутрішніх умов. Часові параметри ситуацій, поєднані з просторовими параметрами, дозволили встановити чотири типа ситуацій: глибинного минулого часу, актуального минулого, теперішнього часу і майбутнього. Розглядаючи ці ситуації у контексті мікроциклу розвитку, Я. В. Васильєв встановив три фази або стадії. Так, стадія адаптації спирається на ситуації минулого часу, друга стадія – усвідомлення – на ситуації теперішнього часу, фаза подолання – на ситуації майбутнього часу. Далі психолог зазначає: передбачаючи розвиток ситуації майбутнього часу, у ситуаціях теперішнього часу відбувається усвідомлення і розуміння процесу розв'язання ситуацій [2]. Протягом усього свого життя суб'єкт постійно розв'язує ситуації.

За Я. В. Васильєвим, життя – це велика ситуація [2, 147], яка складається з чотирьох маленьких, але надто важливих і значущих: дитинство – до чотирнадцяти років, ситуації сходження до середини життя, ситуації, що йдуть низхідною і старість. Дослідження психолога дозволили висунути одне з важливих положень футурреальної психології – між ситуаціями теперішнього часу і майбутнім здійснюється зв'язок тільки за допомогою цілей і чим більш цілі йдуть у майбутнє, чим вони віддаленні і вищі, тим більш вони охоплюють ситуації теперішнього часу [2, 354]. У своїх наукових працях учений робить наголос на тому, що суб'єкт, розв'язуючи ситуації теперішнього часу, завжди орієнтується на майбутній час і живе заради нього. І далі

Я. В. Васильєв підкреслює: «Людина постійно включена у розв'язання ситуацій майбутнього часу, які вирізняються невизначеністю умов. Подолання невизначеності є рушійною силою розвитку особистості» [2, 148]. Психолог стверджує, що використання таких методів (експериментально підтверджено), як уміння подивитися на ситуацію зі сторони, зміна позицій, рольових функцій розширюють спектр дій (зовнішніх, внутрішніх), дозволяють людині парадоксально мислити, бачити конкретну ситуацію з різних точок зору. Все це допомагає особистості обирати правильну стратегію, тактику поведінки в конкретній ситуації, змінити своє ставлення до інших людей, що в свою чергу, сприяє ефективній взаємодії, взаєморозумінню, взаємодопомозі.

Особлива увага ситуаціям приділяється у соціальній психології, яка досліджує як на думки, почуття, відчуття, мотиви і вчинки впливає взаємодія людей та їх спільна діяльність. Психологи прагнуть зрозуміти поведінку в її соціальному контексті. У широкому розумінні соціальний контекст включає у себе реальну, уявну або символічну присутність інших людей; дії та взаємодії, що мають місце між людьми, особливості умов, в яких здійснюються вчинки, а також очікування і норми, які закладають основу для вчинків у даних умовах (Sherif, 1981). Фахівці, за результатами досліджень, довели: соціальні ситуації суттєво впливають на поведінку людини і часто є сильнішими за її моральні цінності, переконання, набутий досвід (Р. Герриг, Ф. Зимбардо). Знані американські психологи Л. Росс, Р. Нісбетт – активні учасники когнітивної революції у соціальній психології. Так, перу Л. Росса належать праці, присвячені соціальним конфліктам, Р. Нісбетт – соціальний психолог, зробив вагомий внесок у вивчення проблем зайвої ваги, психології харчування, процесів причинної атрибуції. Результатом плідної, творчої співпраці двох лідерів світової соціальної психології стала фундаментальна наукова праця «Людина і ситуація», в якій розкриваються психологічні механізми ситуації, її влади над поведінкою людини, висвітлюються закономірності, на якій інформації можна здійсню-

вати успішне передбачення (або хоча б пояснення) поведінки [8]. Так, в одному з параграфів книги, присвяченому застосуванню соціальної психології у повсякденному житті, автори зазначають: «... стикаючись зі словами, вчинками, які на перший погляд свідчать про дурість, безглуздість, продажність, запродакство або доброчесність ми повинні наказати собі зробити паузу і уважно розглянути ситуацію, знайти відповіді на низку запитань: які об'єктивні риси ситуації, суб'єктивна інтерпретація ситуації в якій діяла ця людина ...» [8, 208]. Такий підхід остерігає нас робити скороспілі умовиводи про людей і про смисл їх поведінки, наголошують Л. Росс, Р. Нісбетт. Щоб пояснити, зрозуміти поведінку людини, психологи закликають «звернутися до трьох китів»:

- до деталей ситуації, що вислизують з поля зору;
- до недооцінених відмінностей в інтерпретації;
- до порушень динамічної рівноваги соціальних сил, які не завжди є усвідомлені, допомагали дотепер підтримувати статус кво.

Вкотре підкреслимо – задачі психології, включаючи базові дослідження – описати, пояснити, спрогнозувати і навчитися контролювати поведінку. У практикуючого психолога є ще одна – покращити якість людського життя, тобто навчити людину пережити життєві ситуації, які часто є важкими, психотравмуючими, залишаючись зрілою, здоровою (фізично, психологічно) особистістю, але для цього спеціалісту необхідні не тільки ґрунтовні, міцні теоретичні знання, а і практичні уміння, одним з яких є уміння творчо розв'язувати життєві ситуації. Навчитися «секретам» професійної діяльності молода людина може тільки у стінах вишу. Саме тому на факультет психології покладена величезна відповідальність за професійну підготовку майбутніх психологів. Наведемо фрагменти роботи з студентами. Працюючи зі студентами у позанавчальний час, який був логічним продовженням навчального процесу, ми в рамках психологічного гуртка «Психея» також використовували метод розбору конкретних ситуацій. Лейтмотивом нашої спільної із студентами роботи були слова П. Я. Гальперіна:

«В людському житті немає нічого більш складного, ніж правильно орієнтуватися в конкретній ситуації. Вивченням цієї ситуації і займається наука психологія...». Особлива увага приділялася «живій ситуації» [5, 101], яка береться з життя студентів. Студенти повинні знайти варіанти розв'язання життєвої ситуації і вибрати найбільш ефективно, враховуючи всі деталі обставин, по черзі розіграти ситуацію із зміною ролевих позицій. Студенти вчилися уважно, вдумливо вислуховувати «живу ситуацію», виокремлювати в ній головне, другорядне, прогнозувати. Також відбувалося жваве обговорення, коментування побаченого у телепрограмі «Стосується кожного», оскільки повторно, вже у студентському колі, майбутні психологи вчилися висловлювати свою думку, аналізувати виступи фахівців різних структур, соціальних служб, ставити себе на місце головних героїв, доводити свою думку у конструктивному діалозі, пам'ятаючи «заповідь» К. Юнга: «Я взяв для себе за правило відноситися до кожного випадку як до абсолютно нової проблеми, про яку я не маю навіть вихідних даних. Життєвські відповіді можуть бути практичними і корисними до тих пір, коли ми маємо справу з поверхнею, але, як тільки зустрічаємося з внутрішніми проблемами, саме життя вступає в свої права, і навіть найблисучіші теоретичні положення стають недійсними словами!». Ці слова Майстра вказують на величезну відповідальність практичного психолога за свою роботу, усвідомлення того, що у його руках знаходиться «душа, а значить, і доля людини» (слова з клятви психолога). У ході аналізу конкретної життєвої ситуації кожний студент, по черзі, описує, розповідає свою ситуацію. Під час обговорення усі мають право голосу, що створює певну творчу емоційну ауру, яка демонструє багатобарвність, крихітність людських стосунків і дає «можливість оволодіти мистецтвом міжособистісного спілкування» (І. М. Старіков), взаєморозуміння. Обговорення життєвих ситуацій часто відбуваються у формі дискусій. Така робота дозволяє формувати активну, відповідальну позицію студента, як суб'єкта власної навчальної діяльності, розвивати життєву компетентність, повагу до іншої людини.

Отже, використання активних методів навчання, а саме ситуативних, дозволило підвищити пізнавальний інтерес у студентів під час вивчення психології, оптимізувати навчальний процес; обговорення конкретних життєвих ситуацій сприяло формуванню життєвої компетентності, розвитку особистості студентів-психологів, умінню розв'язувати ситуації враховуючи не тільки головні, але і другорядні, менш помітні деталі, діяти вдумливо, впевнено у наданні психологічної допомоги; ситуативні методи є ефективними для засвоєння психологічних знань та навичок, оскільки є природними – максимально наближеними до реальних умов життя, дозволили зняти у студентів (деяких) дорослий егоцентризм; ситуативні методи дозволили в практичній діяльності сформувати понятійний апарат студентів-психологів, показати дієвість психологічних знань в житті людини.

Перспектива подальшого дослідження: розширити межі аналізу життєвих ситуацій із залученням юристів, соціальних працівників, медиків, представників правоохоронних органів, старшого покоління, показати психологічні закономірності зв'язку особистості і ситуації, що дозволить студентам більш глибоко розуміти задачі психологічного консультування, розуміти константні та змінні детермінанти конкретної ситуації, поведінку людини.

Список використаних джерел

1. Асмолов А. Г. Психология XXI века: пророчество и прогнозы / А. Г. Асмолов // Вопросы психологии. — 2000. — № 1. — С. 10—15.
2. Васильев Я. В. Футурреальная психология и циклическое развитие личности / Я. В. Васильев. — Николаев : Илюн, 2005. — 360 с.
3. Зеньковский В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии / В. В. Зеньковский. — Клин, 2002. — 271 с.
4. Максименко С. Д. Психология личности / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуца. — К. : Видавництво ТОВ «КММ», 2007. — 296 с.
5. Мухина С. А. Современные инновационные технологии обучения / С. А. Мухина, А. А. Соловьева. — М. : ГЭОТАР-Медиа, 2008. — 360 с.
6. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку: монографія / В. Г. Панок. — Чернівці : Технодрук, 2010. — 486 с.
7. Психологічна енциклопедія / Автор-упор. О. М. Степанов. — К. : Академвидав, 2006. — 424 с.
8. Росс Л. Человек и ситуация: уроки социальной психологии / Л. Росс, Р. Нисбетт. — М. : Аспект Пресс, 1999. — 429 с.
9. Рубцов В. В. Психология XXI века: пророчества и прогнозы / В. В. Рубцов // Вопросы психологии. — 2000. — № 1. — С. 19—21.

10. Семиченко В. А. Пути повышения эффективности изучения психологии / В. А. Семиченко. — К. : Магістр-S, 1997. — 124 с.
11. Силяева Е. Г. Личность в ситуации: синергетический анализ / Е. Г. Силяева // Человек в трудных жизненных ситуациях: Материалы I и II научно-практической конференции (24 декабря 2003 г. и 8 декабря 2004 г.) / под. ред. Е. А. Петровой. — М. : РГСУ, 2004. — 333 с.
12. Словник іншомовних слів / Автори укладачі: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапуца. — К. : Наукова думка, 2000. — 720 с.
13. Стариков И. М. Психология взаимопонимания в конкретных ситуациях / И. М. Стариков. — К. : Центр учебной литературы, 2010. — 288 с.
14. Чепелева Н. В. Життєва ситуація особистості / В. Г. Панок, Н. В. Чепелева // Основи практичної психології. — К. : Либідь, 2001. — С. 112—135.

I. LITVINENKO, O. DANILOVA

Mykolaiv

THE ROLE OF SITUATIONAL TEACHING METHODS IN THE TRAINING OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

The article deals with topical issues of training students of psychology, based on research results from leading scholars and teachers. Analyzed ways of effectiveness increase the study of psychology and prove feasibility of using active learning methods, among which an important place occupied by the situational. Give an algorithm the analysis of situations in life in the surrounding the process out educational, provides definitions of concepts such as «the situation», «social situation», «life situation of the individual» leading scientists, of domestic and foreign scholars in the framework general, age-related, social psychology. It is noted that the use of situational methods of instruction allow to generate psychology students readiness for independent professional activity, ability to to solve life situations of varying complexity, develop tolerance, empathy, removed adult egocentrism. Also highlights some of the steps of vocational training outside the classroom (in the framework of the psychological circle «Psyche» a discussion club «At the crossroads of thoughts»), involving for the analysis, discussion of life situations specialists (lawyers, social workers, etc.).

Key words: psychology, educational process, active learning methods, situational methods, professional training, future psychologists, situation, life situation, life competence, the quality of education.

И. С. ЛИТВИНЕНКО, О. В. ДАНИЛОВА

г. Николаев

РОЛЬ СИТУАТИВНИХ МЕТОДОВ ОБУЧЕНИЯ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

В статье рассматриваются актуальные проблемы профессиональной подготовки студентов-психологов, опираясь на результаты исследований ведущих ученых-преподавателей. Анализируются пути повышения эффективности изучения психологии и доказывається целесообразность использования активных методов обучения, среди которых важное место занимают ситуативные. Приводится алгоритм анализа жизненных ситуаций в учебном процессе, вне его, приводятся определения таких понятий, как «ситуация», «социальная ситуация», «жизненная ситуация личности» ведущих, отечественных, зарубежных ученых в рамках общей, возрастной, социальной психологии. Отмечается, что применение ситуативных методов обучения позволяют формировать у студентов-психологов готовность к самостоятельной профессиональной деятельности, умение решать жизненные ситуации различной сложности, развивать толерантность, эмпатию, снимать взрослый эгоцентризм. Также освещаются некоторые шаги профессиональной подготовки вне учебное время (в рамках работы психологического кружка «Психея», дискуссионного клуба «На перекрестке мыслей») с привлечением для анализа, обсуждения жизненных ситуаций специалистов (юристов, социальных работников и т.д.).

Ключевые слова: психология, учебный процесс, активные методы обучения, ситуативные методы, профессиональная подготовка, будущие психологи, ситуация, жизненная ситуация, жизненная компетентность, качество образования.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2015